

Ljus i mörkret - släktet *Plectranthus*

Innan en vild växtart blir en kulturväxt brukar den först passera genom vetenskapens korridorer. Botanisterna upptäcker nya arter i naturen, de ger dem deras vetenskapliga beskrivning och namn.

Odlingsvärda arter kan sedan leta sig ut i trädgårdsnäringen, ofta i förädlad tillstånd, och slutligen hamna som prydnadsväxter i hus och trädgård.

Novemberljus

Med novemberljus var det tvärtom. Den hade odlats i Sverige sedan sekelskiftet när den "upptäcktes" 1923 i Uppsala universitets botaniska trädgårds växthus. Det var akademiträdgårdsmästaren Ivan Örtendahl som insåg att den tacksamt blommande växten inte stämde överens med någon tidigare känd art. Han berättade om sin upptäckt för botanisten Thore Fries som beskrev växten som ny för vetenskapen. Den fick namn efter sin "upptäckare", *Plectranthus oertendahlii*.

När novemberljuset upptäcktes visste man inte varifrån arten kom. Misstankar fanns att den hörde hemma i Natal i Sydafrika, eftersom där fanns flera snarlika arter. Först femtio år senare, 1974, hittades ett gammalt herbarieark med novemberljus. Det var insamlat i Oribi Gorge vid Uvongofloden i Natalprovinsen

och där, i en skogsklädd dal nära kusten, hittades till slut vildväxande novemberljus.

Hur hade novemberljus kommit från Natal-provinsen till Uppsala? Botaniska trädgården hade fått växten från en privatperson som fått den från Lund, som fått den från Köpenhamn... Ja, där slutar spåren. En tänkbar förklaring är att någon av de svenska missionärerna som verkade i Natalprovinsen tog med sig växten hem. Både Svenska kyrkan och Helgelseförbundet har missionerat i Natal sedan slutet av 1800-talet.

Växten är flerårig med hängande stammar, vilket gör den lämplig för ampelodling. Den trivs bäst om den skyddas mot alltför starkt solljus. Bladen är mycket dekorativa med silverfärgade nerver på ovansidan och de är ofta djupt violett färgade undertill. Nysatta sticklingar har större blad än gamla plantor och blommor redan första året. Blommorna är vita till ljusviolettera med en liten utvidgning av kronans tub vid basen.

Novemberljus kallas även Elisabetblomma, eftersom den blommor lagom till Elisabetdagen den 19 november. Med god skötsel kan den dessutom blomma ytterligare en period, i maj och juni.

Malbuske,
Plectranthus
fruticosus.

Karlbergare

Lika lättodlad som novemberljus är dess släkting karlbergare, *Plectranthus verticillatus*. Den har blanka, rent gröna blad och vita till ljust lila blommor med små lila fläckar. Blommorna visar sig dock ytterst sällan, karlbergare odlas i första hand som bladväxt i ampel. För att blomma kräver den mycket ljus vilket då ofta bränner bladen.

Till skillnad från novemberljus, så är det väl dokumenterat precis hur karlbergare kom i odling i Sverige. De första åren av 1930-talet vistades de svenska makarna Gustaf och Elisabeth Karlberg i Sydafrika. Där växer karlbergaren vild, men odlas också som marktäckare och i amplar. Makarna fattade tycke för växten och tiggade till sig skott av Johannesburgs stadsträdgårdsmästare.

När fru Karlberg reste hem till Sverige förde hon med sig ett skott. Det gav hon till en släkting i Göteborg som i sin tur förökade karlbergaren och skänkte plantor till Göteborgs Trädgårdsförening. Från Trädgårdsföreningen letade den nya krukväxten sig vidare ut

Söderhavsljus,
Plectranthus
forsteri
'Marginatus',
passar både
som krukväxt
och utplante-
ringsväxt i
amplar och
urnor.

Svenska murgrönor,

det är översättningen på det engelska trivialnamnet "Swedish Ivies" som används för arter av släktet *Plectranthus*. Det kan tyckas märkligt att *Plectranthus*, som i vilt tillstånd främst hör hemma på södra halvklotet, associeras med Sverige. Två av de vanligaste arterna i odling, novemberljus, *P. oertendahlii*, och karlbergare, *P. verticillatus*, har faktiskt en koppling till vårt land. Släktet rymmer också en riktigt gammaldags krukväxt och många nya bekantskaper.

till Göteborgs blomsterhandlare.

Sitt stora genombrott fick karlbergaren genom Husmoderns Blomsterklubb. Lagom till Mors dag 1946 erbjöd Blomsterklubben tidningen Husmoderns läsare en ny krukväxt som botanisten och krukväxtspecialisten Vivi Täckholm föreslog skulle kallas karlbergia, senare ändrat till karlbergare. Husmodern fick sina första exemplar från Göteborgs Trädgårdsförening.

Karlbergaren växer ursprungligen i skogsbryn och på halvskuggiga steniga platser. Den hör hemma i Sydafrika, från östra Kapområdet över Natal, och södra Moçambique. Utseendet på arten varierar en hel del. I södra delen av utbredningsområdet är bladen mycket små och håriga. Den karlbergare vi är vana vid kommer från norra delen av utbredningsområdet där arten har stora, kala blad och större blommor.

Malbuske

Novemberljus och karlbergare är unga krukväxter som hör 1900-talet till. De kom in i den svenska krukväxtfloran när en annan av släktets arter, malbuske, *Plectranthus fruticosus*, redan var på väg att glömmas bort.

Malbuske har odlats under lång tid i Sverige. Den fanns

redan 1832 i Linnéska samfundets växthus i Stockholm. Nils Lilja skriver 1870 i sin flora över Skånes vilda och odlade växter att "nässlle plectranthus" odlades tämligen allmänt i kruka, och ofta ställdes utomhus under sommaren.

Bladen har en stark doft.

Artepitetet *fruticosus* betyder just buskig. Den behöver gott om plats för att komma till sin rätt och passar bäst i en ljus korridor eller i det inglasade uterummet. Blommorna kommer i september till oktober och är lavendelblå. Den vilda arten har stora, klart gröna

***Plectranthus zuluensis*, ett exempel på en odlingsvärd art som kan köpas som frö från utlandet.**

Liksom rosengeranium påstods malbuske, eller maldöd som den också kallades, hålla flugor och mal på avstånd. Axel Holzhause skriver 1924 att malbuske odlades mycket i boningsrum, sjukhus osv på grund av sin påstådda förmåga att fördriva mal.

Malbuske blir betydligt större än sina släktingar, med tiden en riktig buske.

blad. Den sort som oftast förekommer som krukväxt heter 'Behrii' och har mörkt violettera blad och skära blommor, liknande är *P. fruticosus* 'Ellaphie'.

I naturen växer malbuske i Sydafrika, i skog och buskmark eller på skuggiga platser bland klippor. I gamla trädgårdsböcker kallas växten ibland för indisk nässla. Att den skulle

Den purpur-
nade sorten
Plectranthus
fruticosus
'Behrii' är
vacker även
utan blommor.

komma från Indien är en gammal missuppfattning som också drabbat andra växter från Sydafrika. Den sydafrikanska Kapkolonin var en viktig hamn på vägen för skepp på väg till och från Indien, Kina och Japan. De europeiska naturvetare som samlade växter och djur i Sydafrika skickade hem dem med ostindiefararna. När de nyupptäckta växterna nådde Europa kunde det säkert heta att "de kommit med ett skepp från Indien". Att skeppet stannat i Afrika på vägen glömdes bort.

Andra *Plectranthus*-arter

Plectranthus-släktet är mycket stort, bara i Sydafrika finns ett 40-tal arter och totalt i Afrika, Indien och Australasien finns cirka 300 olika. Släktet tillhör de kransblommiga växterna (*Lamiaceae*). De känns igen på att blommorna sitter i kransar och att bladen är korsvis motsatta kring den fyrkantiga stjälken. De kransblommiga växterna har stor betydelse på fri-land i Sverige, bland annat i kryddträdgården. Däremot är det ovanligt att de odlas som rumsväxter. Just släktet *Plectranthus* tycks dock passa väl i kruka. De olika arterna har användning som blommande växter, bladväxter eller doftande växter. Flera av dem blommar sent på säsongen och lyser upp i höstmörkret. På senare år har sortimentet ökat.

Purpurljus, *P. purpuratus*, är en småvuxen art med tjocka, lite suckulenta blad, som är starkt röda på undersidan. I Nordamerika kallas den "Vick's plant" eftersom bladen doftar halstablett när man rör vid dem. I november och juni brukar små vita blomställningar växa upp likt kandelabrar i skottspetsarna.

Det finns också två snarlika *Plectranthus*-arter med små vitvariegraderade blad och långa hängande revor. Den ena är söderhavsljus, *P. forsteri* 'Marginatus', härstammande från Nya Caledonien, vars blad är vita bara utmed bladkanterna. Den andra, lemurljus, *P. madagascariensis* 'Variegatus', kommer från Madagaskar och

har vita fläckar över hela bladskivan. Bägge är mycket lättodlade och dekorativa arter som kan användas som utplanteringsväxter i urnor, amplar och rabatter. De blommor säl- lan med vita till ljuslila blom- mor.

Adresser

Novemberljus brukar finnas till salu i blomsteraffärer varje år på senhösten. Karlbergare är däremot rätt ovanlig i handeln. Lättare är att efterlysa skott genom en blomsterbörs, eller varför inte fråga den äldre generationen damer, de som läste Husmodern på 1940-talet.

Att få tag på malbuske är betydligt svårare. Numera har dracena och silverkalla dragit in i sjukhuskorridorerna. Hur många besväras förresten av mal nuförtiden? Lösningen är att odla från frö. Ett par postorderfirmor i utlandet kan erbjuda ett brett sortiment av *Plectranthus*-frö; Silverhill Seeds, 18 Silverhill Crescent, PO Box 53 108, Kenilworth 7745, Sydafrika eller B&T World Seeds, Rue des Marchandes, Pagnignan, 34210 Olonsac, Frankrike.

Text:
Karin Martinsson
och
Mattias Iwarsson
Foto:
Karin Martinsson

SKÖTSEL

Om man får tro den legendariske trädgårdsmästaren Daniel Müller, så är *Plectranthus*-arterna de mest lätt-skötta av alla krukväxter. År 1853 skriver han om malbuske: "trives nästan i varje jordmån, på hvarje plats, och i hvarje temperatur öfver fryspunkten"! Kan det bli bättre? Några enkla skötselråd kan ändå vara på sin plats.

I naturen växer alla de upp- räknade *Plectranthus*-arterna i skuggiga miljöer. Det innebär att de klarar sig bra som krukväxter i våra

dunkla hem, de kan till och med behöva skyddas mot alltför starkt solljus. De kräver en jämn tillgång på vatten, rikligare på sommaren, men inte så att vatten blir stående på fatet. Under den ljusa säsongen, från mars till september, bör man ge dem växtnäring en gång varannan vecka. Efter blomningen på senhösten minskar vattningen.

Efter ett par år tappar gamla exemplar de nedre bladen och de nya bladen blir mindre. För att få vackra exemplar måste alla arterna förnyas regelbundet med sticklingar.

Av malbuske sätter man en stickling i varje kruka, de övriga vinner på att flera skott planteras tillsammans. Omplantering och förökning görs i februari. Malbuskar som skall behållas år från år bör stå lite svalare under vintern och beskåras på våren.

Plectranthus-arterna sätter rikligt med frukt, om de gamla blomställningarna får sitta kvar, och är lätta att föröka med frö. Varje blomfoder kan innehålla två eller fyra frukter. Ta till vara dem och så dem påföljande vår i vanlig såjord.